



### การใช้สื่อการเรียนการสอน

สื่อการเรียนการสอน เป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการเรียนการสอนเป็นอย่างมาก เพราะเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความรู้ จากผู้สอนไปยังผู้เรียน เพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพนอกจาก วัสดุอุปกรณ์ หนังสือ และแหล่งทรัพยากรจากแหล่งชุมชนแล้วถือว่า บุคคล ตลอดจนเหตุการณ์ต่างๆ รวมทั้งสิ่งแวดล้อมของโรงเรียน หากสิ่งเหล่านั้นช่วยให้ผู้เรียนได้รับความรู้ ทักษะ และทัศนคติได้แล้ว ก็จัดได้ว่าเป็นสื่อการเรียนการสอนเช่นเดียวกัน (Gerlach, 1971)

สื่อการเรียนการสอนมีความจำเป็นเพราะสังคมมีการเปลี่ยนแปลงเสมอ ความรู้ใหม่ ๆ เกิดขึ้นมากทำให้ครูต้องสอนเนื้อหาวิชามากขึ้น จำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้น สื่อการเรียนการสอนจึงเป็นสิ่งสำคัญในการสอน (Rickey, 1958) นอกจากนี้สื่อการเรียนการสอนยังสามารถช่วยขยายประสบการณ์ให้กว้างขึ้น เป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารที่มีความหมายและช่วยเสริมสร้างกิจกรรมการเรียนรู้ เป็นเครื่องมือในการศึกษาวิจัยปรับปรุงส่งเสริมการเรียนให้ทันเหตุการณ์และสอดคล้องกับเป้าหมายทางการศึกษา ช่วยให้ครูสามารถถ่ายทอดเนื้อหาวิชาที่ย่างยากซับซ้อนของวิชาต่าง ๆ ได้ง่ายขึ้น ทำให้กิจกรรมการเรียนการสอนมีความหมายมากขึ้น เพราะผู้เรียนและผู้สอนได้มีการปฏิบัติงานร่วมกัน (Erickson, 1959)

สื่อการเรียนการสอนยังเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของหลักสูตร และเป็นเครื่องมือที่จะทำให้หลักสูตรบรรลุผลตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้



## ความหมายของสื่อการเรียนการสอน

สื่อ (Media) เป็นคำที่มาจากภาษาละตินว่า "Medium" หมายถึง สิ่งใดก็ตามที่บรรจุข้อมูลเพื่อให้ผู้ส่งและผู้รับสามารถสื่อสารกันได้ตรงตามวัตถุประสงค์ เมื่อมีการนำสื่อมาใช้ในการเรียนการสอนจึงเรียกว่า "สื่อการเรียนการสอน" (Instructional Media) ซึ่งหมายถึง วัสดุ เครื่องมือ สถานที่หรือสภาพแวดล้อม บุคลากร กิจกรรม หรือ สิ่งใด ๆ ก็ตามที่ครุจัดขึ้นเพื่อการศึกษาโดยเฉพาะ เพื่อให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ความรู้ พัฒนาทักษะ เจตคติ เพื่อสามารถบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ (Donald Ely, 1971)

สื่อชนิดใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นเทปบันทึกเสียง สไลด์ วิทยุ โทรทัศน์ วิดีโอ แผนภูมิ ภาพนิ่ง ซึ่งบรรจุเนื้อหาที่เกี่ยวกับการเรียนการสอน (Heinich and others, 1982) วัสดุที่นอกเหนือจากตัวหนังสือโดยตรงซึ่งช่วยให้เกิดการเรียนรู้แล้ว เรียกว่า สื่อการเรียนการสอนทั้งสิ้น เช่น ของจริง หุ่นจำลอง โทรทัศน์ แผนที่ เป็นต้น วัสดุเหล่านี้ไม่เพียงแต่กระตุ้นโสตสัมผัสและจักษุสัมผัสเท่านั้น แต่มีวิธีที่กว้างขวางออกไปในการสร้างประสบการณ์ที่เป็นรูปธรรมให้ง่ายแก่ผู้เรียนอีกด้วย (Brown, Lewis and Hareleroad, 1964)

สื่อการเรียนการสอน เป็นเครื่องช่วยสื่อความหมายจัดโดยครูและนักเรียน เพื่อเสริมการเรียนรู้ และเครื่องมือการสอนทุกชนิดถือได้ว่าเป็นสื่อการเรียนการสอน เช่น หนังสือ โสตทัศนวัสดุต่าง ๆ เป็นต้น (Shores, 1960) นอกจากนี้สื่อการเรียนการสอนยังหมายถึงอุปกรณ์การสอนที่ช่วยถ่ายทอดความหมายโดยไม่ต้องอาศัยคำพูดหรือภาษาในการสื่อความหมาย (Erickson and Curl, 1972) ช่วยถ่ายทอดสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นจริง ทักษะ ทักษะคิด ความรู้และความเข้าใจไปยังผู้เรียน หรือเป็นเครื่องมือประกอบการสอนที่สามารถได้ยินและมองเห็นได้ค้ำเท่า ๆ กัน (Hass and Packer, 1964)

จากความหมายที่นักการศึกษา และนักเทคโนโลยีทางการศึกษาได้กล่าวไว้ สรุปได้ว่า สื่อการเรียนการสอน หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่ผู้สอนนำมาเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความรู้ไปสู่ผู้เรียน เพื่อให้การเรียนการสอนบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ สื่อการเรียน

การสอนมิได้จำกัดเพียง วัสดุ อุปกรณ์หรือวิธีการเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึง สถานที่ บุคคล หรือกิจกรรมต่าง ๆ อีกด้วย

### ประเภทของสื่อการเรียนการสอนที่บ้าน

การแบ่งประเภทของสื่อการเรียนการสอนนั้นได้มีผู้แบ่งไว้หลายมุมมองที่แตกต่างกันไป เช่น

- 1 แบ่งออกตามลักษณะที่สื่อั้น ๆ ปรากฏออกมา แบ่งได้ 3 ประเภทคือ
  - 1.1 สื่อที่ไม่ต้องฉาย เช่น กระดานชอล์ค หรือกระดานดำ ป้ายสาธิต ป้ายแม่เหล็ก ป้ายคานั่ง ภาพพลิก หุ่นจำลอง เป็นต้น
  - 1.2 สื่อที่ต้องฉาย เช่น สไลด์ फिल्मสติป ภาพโปร่งใส ภาพยนตร์ วิทยุโทรทัศน์
  - 1.3 สื่อเกี่ยวกับเสียง เช่น เครื่องบันทึกเสียง เครื่องเล่นแผ่นเสียง เครื่องรับวิทยุกระจายเสียง เป็นต้น (Percival and Ellington, 1984)
  
- 2 แบ่งออกตามขนาดของสื่อ ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ
  - 2.1 Soft Ware เช่น फिल्मภาพยนตร์ รายการโทรทัศน์ รายการวิทยุกระจายเสียง ไมโครฟิล์ม โปรแกรมคอมพิวเตอร์ เป็นต้น
  - 2.2 Hard Ware เครื่องมือประเภทที่มีคุณสมบัติในการถ่ายทอดเนื้อหา รายการที่ได้บันทึกไว้ในสื่อประเภทแรกให้ผู้เรียนได้ฟังเสียงหรือได้ดูภาพ เช่น เครื่องฉายภาพยนตร์ เครื่องรับโทรทัศน์ เครื่องรับวิทยุ เครื่องไมโครฟิช เครื่องคอมพิวเตอร์ เป็นต้น (Brown lewis and Harclerod, 1983)

3 แบ่งออกตามทรัพยากรการเรียนรู้ (Learning Resource) ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 ประเภทคือ

- 3.1 วัสดุ (materials) เป็นสื่อที่ครุภัณฑ์มากที่สุด มีการบรรจุเนื้อหาการเรียนการสอน

การเรียนการสอนไว้ในสื่อตัวนั้นแล้ว เช่น ภาพ หุ่นจำลอง แผนที่ แผนภูมิ ซึ่งสามารถใช้งานได้ในตัวของมันเอง สื่อประเภทสื่อวัสดุนี้บางชนิดต้องใช้ร่วมกับสื่อประเภทเครื่องมือและอุปกรณ์ จึงจะสามารถใช้งานได้อย่างสมบูรณ์ เช่น फिल्मภาพยนตร์ फिल्मสไลด์ แผ่นภาพโปร่งใส เทปบันทึกเสียง เป็นต้น สื่อประเภทนี้ครูอาจจะผลิตเองหรือผลิตโดยของค์กรอื่น ๆ ครูผู้สอนอาจนำสื่อซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ เช่น สื่อประเภทของจริง

3.2 เครื่องมือและอุปกรณ์ (tools and equipment) หมายถึง สิ่งที่น่าไปใช้ร่วมกับวัสดุหรือกิจกรรมการเรียนการสอน โดยที่ตัวของมันเองไม่มีเนื้อหาวิชาในการเรียนการสอน แต่เป็นสื่อที่ไปช่วยเสริมสื่ออื่น เช่น เครื่องฉายภาพยนตร์ เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ เครื่องฉายสไลด์ เป็นต้น

3.3 กิจกรรม (activities) กิจกรรมที่จัดขึ้นในโรงเรียน ได้แก่ การเล่นเกม บทบาทสมมติ การแสดงละคร เป็นต้น ส่วนกิจกรรมที่จัดนอกโรงเรียน ได้แก่ ทัศนศึกษา การฝึกหัดปฏิบัติตาม การมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน เป็นต้น ลักษณะของการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนไม่มีความแตกต่างกันมากนัก ระหว่างโรงเรียนในเมืองกับโรงเรียนในชนบท เพราะต่างก็ใช้วิธีเดียวกัน นอกจากบางกิจกรรมที่ต้องใช้วัสดุอุปกรณ์การสอนประกอบด้วย เช่น การใช้เครื่องบันทึกเทปโทรทัศน์ การใช้ห้องปฏิบัติการภาษา แต่บางกิจกรรมก็สามารถใช้วัสดุอุปกรณ์ท้องถิ่นมาทดแทนกันได้ เช่น การใช้เครื่องดนตรีประกอบการแสดง แทนที่จะใช้เปียโนเหมือนโรงเรียนในเมือง โรงเรียนในชนบทอาจใช้เครื่องดนตรีพื้นบ้าน

3.4 บุคคล (people) คือ สื่อบุคคลที่จัดขึ้นเพื่อการศึกษาโดยตรง ได้แก่ บุคลากรต่าง ๆ ในโรงเรียน ตั้งแต่ครูใหญ่ ครูประจำชั้น แม้กระทั่งนักเรียนก็ถือว่าเป็นสื่อประเภทบุคคล ซึ่งมีหน้าที่หลัก หรือจุดประสงค์เพื่อการเรียนการสอนโดยเฉพาะ หรืออาจเป็นบุคคลที่อยู่ภายนอกโรงเรียน เราก็อาจจะนำมาเป็นแหล่งวิทยาการ หรือบางทีเรามักจะเรียกว่า วิทยาการหัวข้อเฉพาะเรื่อง เช่น พนักงานไปรษณีย์ ก็เป็นสื่อบุคคลที่จะสอนเรื่องการรับจดหมาย ชาวบ้านที่มีอาชีพปลูกผักก็เป็นสื่อบุคคลในเรื่องการเพาะปลูก พระจากวัดในชุมชนมาสอนศีลธรรม หรือจะเป็นบุคคลใด ๆ ก็ตามในชุมชนหรือนอกชุมชนที่มี

ความชำนาญเฉพาะเรื่องก็จะเป็นสื่อบุคคลในเรื่องนั้น ๆ เป็นต้น

3.5 สถานที่หรือสิ่งแวดล้อม (settings) ห้องปฏิบัติการ ห้องเรียน ห้องสมุด ศูนย์การเรียนรายบุคคล เป็นสภาพแวดล้อมที่อยู่ภายในโรงเรียนหรือจัดขึ้นเพื่อการศึกษาโดยเฉพาะสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชน เช่น โรงงาน ที่ทำการและร้านค้า ส่วนร้านค้า ก็เป็นสภาพแวดล้อมที่ครูจะพานักเรียนไปศึกษาของจริงได้ โรงเรียนในชนบทมีโอกาสได้เปรียบกว่าโรงเรียนในเมืองในการใช้สื่อประเภทนี้ เพราะโรงเรียนอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ หลายๆ เนื้อหาวิชาสามารถเรียนจากของจริงที่อยู่รอบๆ ตัวได้มาก โดยเฉพาะสถานที่ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนนั้นๆ แล้ว เช่น โรงเรียน วัด ศาลาริมทาง สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ (Donald Ely, 1972)

4 สื่อการเรียนการสอน สามารถแบ่งตามความเป็นมาของสื่อที่นำมาใช้ได้เป็น 2 ประเภท คือ สื่อที่ออกแบบเพื่อการสอนโดยตรง (media by design) และสื่อที่ไม่ได้ออกแบบสำหรับเป็นสื่อการเรียนการสอนแต่ครูนำมาใช้ในการเรียนการสอน (media by utilization) สื่อการเรียนการสอนประเภทหลังนี้มีแหล่งที่มา 2 แหล่ง คือ เป็นผลผลิตจากธรรมชาติ และเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมาซึ่งมักจะหาได้ตามท้องถิ่น (Donald Ely, 1972)

5 แบ่งตามลักษณะของสื่อ ได้มีผู้แบ่งไว้เป็น 7 ประเภท คือ

5.1 ของจริงและตัวบุคคลรวมทั้งสภาพที่เกิดขึ้นจริง เช่น การสาธิต การทดลอง การศึกษานอกสถานที่

5.2 สื่อการเรียนการสอนประเภทภาษาพูดหรือภาษาเขียน เช่น ตำรา วัสดุพิมพ์ คำพูด

5.3 วัสดุกราฟิค เช่น แผนภูมิ แผนที่ โปสเตอร์ วัสดุประเภทนั้นนอกจากจะนำมาใช้โดยตรงแล้วยังอยู่ในรูปของ ตำรา แบบเรียน ฟิล์มสไลด์ เป็นต้น

5.4 ภาพนิ่ง เป็นภาพที่ได้จากการถ่ายภาพทั่วไป

5.5 ภาพเคลื่อนไหว เช่น โทรทัศน์ ภาพยนตร์

5.6 วัสดุเสียง เช่น เทปบันทึกเสียง แผ่นเสียง

5.7 สื่อประเภทโปรแกรม เป็นสื่อการเรียนการสอนที่แสดง

ขั้นตอนในสิ่งที่จะสอน เช่น บทเรียนโปรแกรม แบบเรียนสำเร็จรูปที่ใช้กับเครื่องช่วยสอน หรือคอมพิวเตอร์ (Vernon S. Gerlach and Donald Ely, 1971)

### การใช้สื่อการเรียนการสอน

การใช้สื่อการเรียนการสอนนั้น ต้องให้สอดคล้องกับการเรียนการสอนเพื่อให้เห็นถึงจุดสำคัญของเรื่องที่สอน ต้องรู้จักขอบเขตและข้อจำกัดของสื่อที่จะนำมาใช้ การใช้สื่อการเรียนการสอนควรจะได้มีการวางแผน การออกแบบตลอดจนการผลิต ให้สอดคล้องตามคุณลักษณะของสื่อการเรียนการสอนนั้นด้วย (James W. Brown, 1964) ผู้สอนควรพิจารณาว่าจะใช้สื่อการเรียนการสอนประเภทใดและเมื่อใด คำนึงถึงเนื้อหาวิชา ฝนความรู้ของผู้เรียน ความสามารถของผู้เรียน และวัตถุประสงค์ในการสอนเรื่องนั้น ๆ ด้วย มีการสรุปผลของการใช้ทุกครั้งและติดตามผลหลังจากการใช้สื่อการเรียนการสอนนั้นไปแล้ว นอกจากนี้ผลการวิจัยหาประสิทธิภาพของการใช้สื่อการเรียนการสอนพบว่า สื่อการเรียนการสอนกระตุ้นความสนใจแก่ผู้เรียน และเน้นปัจจัยสำคัญในการเรียนรู้ สร้างความเข้าใจที่เป็นรูปธรรม จัดการเรียนรู้ที่เน้นพัฒนาการและทำให้ความรู้ที่นั้นคงทน ให้ประสบการณ์จริง ซึ่งจะกระตุ้นให้ผู้เรียนกระทำกิจกรรม (De Kieffer ,1966)

### ขั้นตอนการใช้สื่อการเรียนการสอน

การใช้สื่อการเรียนการสอนอาจใช้เฉพาะขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งของการสอนหรือจะใช้ในทุกขั้นตอนก็ได้

1. ชี้นำเข้าสู่บทเรียน เพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความสนใจเนื้อหาที่กำลังจะเรียนนั้น สื่อที่ใช้ในขั้นนี้จึงเป็นสื่อที่แสดงเนื้อหากว้าง ๆ หรือเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการเรียนในครั้งก่อน ยังมีใช้สื่อที่เน้นเนื้อหาเจาะลึกอย่างแท้จริง อาจเป็นสื่อที่เป็นแนวปัญหา

หรือให้ผู้เรียนคิด และควรเป็นสื่อที่ง่ายต่อการนำเสนอในระยะเวลาอันสั้น เช่น ภาพ บัตรคำ หรือบัตรปัญหา เป็นต้น

2 **ขั้นดำเนินการสอนหรือประกอบกิจกรรมการเรียนรู้** เป็นขั้นสำคัญในการเรียน เพราะเป็นขั้นที่จะให้ความรู้เนื้อหาอย่างละเอียดเพื่อสนองวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ผู้สอนต้องเลือกสื่อให้ตรงกับเนื้อหาและวิธีการสอน หรืออาจใช้สื่อประสมก็ได้ ต้องมีการจัดลำดับขั้นตอนในการใช้สื่อให้เหมาะสมและสอดคล้องกับกิจกรรมการเรียนรู้ การใช้สื่อในขั้นนี้จะต้องเป็นสื่อที่เสนอความรู้อย่างละเอียดและถูกต้องแก่ผู้เรียน เช่น ภาพยนตร์ สไลด์ แผ่นโปสเตอร์ แผนภูมิ วิลิทัศน์ เทปเสียงหรือชุดการเรียนรู้

3 **ขั้นวิเคราะห์และฝึกปฏิบัติ** เป็นการเพิ่มประสบการณ์ตรงแก่ผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนได้ทดลองนำความรู้ด้านทฤษฎี หรือหลักการที่เรียนมาแล้วมาใช้แก้ปัญหาในขั้นฝึกหัด โดยการลงมือฝึกปฏิบัติเอง สื่อในขั้นนี้จึงเป็นสื่อที่เป็นประเด็นปัญหาให้ผู้เรียนได้ขบคิด โดยผู้เรียนเป็นผู้ใช้สื่อเองมากที่สุด

4 **ขั้นสรุปทบทวน** เป็นขั้นตอนของการเรียนการสอน เพื่อย้ำเนื้อหาบทเรียนให้ผู้เรียนมีความเข้าใจที่ถูกต้อง และตรงตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ด้วย ขั้นสรุปนี้ควรใช้ระยะเวลาสั้นๆ เช่น เคียวกันขั้นนำ สื่อที่ใช้สรุปจึงควรครอบคลุมเนื้อหาสำคัญทั้งหมดโดยย่อ และใช้เวลาสั้นๆ เช่น แผนภูมิ แผ่นโปสเตอร์ เป็นต้น

5 **ขั้นประเมินผลผู้เรียน** เป็นการทดสอบว่าผู้เรียนสามารถเรียนรู้หรือเข้าใจในสิ่งที่เรียนไปแล้วมากน้อยเพียงใด และสามารถบรรลุตามวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมที่ตั้งไว้หรือไม่ สื่อในขั้นนี้มักจะเป็นคำถามจากเนื้อหาบทเรียน โดยอาจมีภาพประกอบด้วยก็ได้ อาจจะนำบัตรคำหรือสื่อต่าง ๆ ที่ใช้ในขั้นกิจกรรมการเรียนรู้มาถามอีกครั้งหนึ่ง และอาจเป็นการทดสอบโดยการปฏิบัติจากสื่อหรือการกระทำของผู้เรียน เพื่อทดสอบว่าผู้เรียนนั้นสามารถมีทักษะจากการที่ได้ฝึกปฏิบัติอย่างถูกต้องครบถ้วนหรือไม่ (Brown, and other, 1985)



## ปัญหาในการใช้สื่อการเรียนการสอน

สภาพการใช้สื่อการเรียนการสอนในปัจจุบัน มักเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคหลายประการ ทั้งที่เกิดจากตัวบุคคลากรเองหรือจากหน่วยงาน ปัญหาที่สำคัญก็คือการขาดแคลนสื่อการเรียนการสอน โดยเฉพาะโรงเรียนในพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลความเจริญ สื่อการเรียนการสอนมีน้อยมาก ซึ่งในขณะนี้ครูผู้สอนส่วนใหญ่จะผลิตสื่อขึ้นใช้เอง โดยนำวัสดุที่หาง่ายในท้องถิ่นนั้น ๆ มาประยุกต์ใช้เป็นสื่อการเรียนการสอน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยที่ศึกษาถึงปัญหาและความต้องการสื่อการเรียนการสอนของครูระดับประถมศึกษาสังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดราชบุรี พบว่า ครูส่วนมากนำวัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นมาเป็นสื่อการเรียนการสอน (แจ่มจันทร์ ปรีชาวิชัย, 2522) ทำนองเดียวกันกับการใช้การผลิตสื่อการเรียนการสอนของครูระดับประถมศึกษาจังหวัดพิษณุโลกได้นำวัสดุในท้องถิ่นมาช่วยในการผลิตสื่อการเรียนการสอนเช่นกัน (พัชรา อังคนินันท์, 2523)

จากสภาพการใช้สื่อการเรียนการสอนดังกล่าว โรงเรียนในชนบทได้สื่อการเรียนการสอนส่วนใหญ่มาจากการผลิตขึ้นเองมากที่สุด โดยครูและนักเรียนร่วมกันผลิตสื่อการเรียนการสอน จากวัสดุหาง่ายในท้องถิ่น (สุทธิศรี สิริ, 2524)

ในด้านปัญหาในการใช้สื่อการเรียนการสอนมีสาเหตุหลายประการที่เป็นอุปสรรคต่อการใช้สื่อการเรียนการสอนของครู ปัญหาในการใช้สื่อการเรียนการสอนที่พบมากที่สุดสามารถสรุปเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

- 1 ขาดแคลนงบประมาณในการจัดหาและจัดทำสื่อการเรียนการสอน (Laryea, 1984; Quick, 1964; พนม อินวาล, 2527)
- 2 ผู้บริหารขาดการสนับสนุนในด้านสื่อการเรียนการสอน (พัชรา อังคนินันท์, 2524)
- 3 ครูไม่มีเวลาในการผลิตสื่อการเรียนการสอนเพราะมีชั่วโมงสอนมาก (สุพัต นฤฤทธิ์, 2528)
- 4 ครูผู้สอนขาดความรู้และทักษะในการผลิตและขาดผู้ให้คำแนะนำและช่วยเหลือในการผลิตสื่อ (สุทธิศรี สิริ, 2524; พัทธรา อังคนินันท์, 2523)



- 5 สื่อการเรียนการสอนในโรงเรียนมีจำนวนจำกัด ทำให้ไม่เพียงพอต่อการใช้ (Bilchick, 1970; ชุศรี บุญเสริม, 2514)
- 6 หาสื่อการเรียนการสอน ให้ตรงกับจุดมุ่งหมายในการสอนได้ยาก (Lasher, 1972; ประสงค์ พิมล, 2529)
- 7 สภาพของโรงเรียนไม่เอื้อต่อการใช้สื่อการเรียนการสอน (สุทธิศรี สิริ, 2524)

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้สื่อการเรียนการสอนดังกล่าวมาสรุปได้ว่า การใช้สื่อการเรียนการสอนเป็นสิ่งสำคัญต่อการศึกษาทุกระดับ ซึ่งในปัจจุบันได้ขยายตัวกว้างขวางมากขึ้น ความต้องการในการใช้สื่อการเรียนการสอนก็ได้ขยายตัวเพิ่มตามไปด้วย การศึกษาสภาพ และปัญหาการใช้สื่อการเรียนการสอนที่บ้านเป็นสิ่งที่ควรพิจารณา เพราะในสภาพการณ์และสถานที่ ที่แตกต่างกัน อาจทำให้ความต้องการในการใช้สื่อการเรียนการสอนที่แตกต่างกันออกไป นอกจากนี้การนำสื่อที่บ้าน ที่จัดหาได้ง่าย และมีอยู่แล้วในท้องถิ่นนั้นๆ มาประยุกต์ใช้เป็นสื่อการเรียนการสอน โดยคำนึงถึงเนื้อหา และจุดมุ่งหมายในการสอนเป็นหลัก เพื่อเป็นการประหยัดงบประมาณในการจัดหาสื่อการเรียนการสอน และเป็นการฟื้นฟูและส่งเสริมท่านุบำรุงสื่อที่บ้านให้ดำรงอยู่สืบต่อไป

#### สื่อพื้นบ้าน

สื่อพื้นบ้าน (Folk Media) เป็นสื่อที่มุ่งเน้นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นวัสดุอุปกรณ์ที่ชาวบ้านค้นคิดประดิษฐ์ขึ้นมา เพื่อประโยชน์ในการใช้สื่อสารต่าง ๆ กิจกรรม ประเพณี บุคคลรวมทั้งสิ่งแวดล้อมต่างๆที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้นด้วย

#### ความหมายของสื่อพื้นบ้าน

ความหมายของสื่อพื้นบ้าน นั้น ได้มีผู้ให้ความหมายไว้หลายท่าน ดังนี้  
สื่อพื้นบ้าน หมายถึง รูปแบบของการสื่อสารระหว่างบุคคลกับบุคคล หรือบุคคล

กับกลุ่มคน หรือกลุ่มคนกับกลุ่มคน ที่ได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา จนเกิดความเคยชินเป็นประเพณีขึ้น และครอบคลุมถึงประเพณี เรื่องภาษาท่าทาง เครื่องใช้ ที่ประชาชนในสังคมหนึ่งกำหนดความหมายแน่นอน สื่อพื้นบ้านจึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "สื่อประเพณี" (สุรพล วิรุฬารักษ์, 2532)

สื่อพื้นบ้าน หมายถึง คติชาวบ้านหรือวัฒนธรรมพื้นบ้านที่กำหนดหน้าที่สื่อสารในสังคม ที่จริงแล้วสื่อพื้นบ้านก็คือวัฒนธรรมพื้นบ้าน แต่ที่เรียกชื่อนี้ก็เพื่อเน้นคุณสมบัติในการทำหน้าที่สื่อ หรือส่งสารให้แก่คนจำนวนมากในสังคม (สุภาวค์ จันทวานิช, 2527)

สื่อพื้นบ้านหรือสื่อพื้นเมือง หมายถึง สื่อที่รู้จักกันในรูปของการละเล่นพื้นบ้านหรือพื้นเมือง เช่น เพลงพื้นเมือง เพลงชาวบ้าน ซึ่งมีการละเล่นประกอบการร้องรำ การแสดงออกทางขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทย เช่น หมอลำในภาคอีสาน ลิเกหนังตะลุงในภาคใต้ ลำตัด เพลงเรือเพลงอีแซวในภาคกลาง ตลอดจนคติชาวบ้านต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ ช่วยเผยแพร่ข่าวสารให้ความรู้แก่ประชาชนและให้ความสนุกสนาน ความบันเทิง สอดแทรกคติธรรมแบบอย่างประเพณี หรือวิถีปฏิบัติซึ่งถือเป็นจารีตของไทยด้วย (วิเชียรศรี วิวิษศิริ, 2525)

สรุปได้ว่า สื่อพื้นบ้าน คือ สื่อที่แสดงถึงลักษณะความเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้าน มีลักษณะเฉพาะในท้องถิ่นอันประกอบไปด้วย การแสดงหรือการละเล่นพื้นบ้าน กิจกรรมที่เกิดจากพิธีกรรมทางศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี สถาปัตยกรรม ศิลปะและหัตถกรรมพื้นบ้าน อาหารการกิน เครื่องใช้ที่ท้องถิ่นนั้นกำหนดความหมายที่แน่นอน และเข้าใจตรงกัน

### สื่อพื้นบ้านกับการเรียนการสอน

สื่อพื้นบ้านมีบทบาทต่อการให้การศึกษาแก่สังคมมาตลอดนับตั้งแต่ในอดีตแล้วสังคม

ที่การศึกษาและการอ่านการเขียนยังไม่แพร่หลาย การอบรมสั่งสอนคนในสังคมจะสอดคล้อง  
ไว้ในวัฒนธรรมพื้นบ้าน หรือสื่อพื้นบ้านนั่นเอง เช่น นิทานจะชี้ให้เห็นค่านิยมของสังคม  
เพลงกล่อมเด็ก ภาษิตชาวบ้าน บทร้องเล่นของเด็ก จะมีเนื้อหาที่ชี้ให้เห็นความถูกต้อง  
ในการประพฤติปฏิบัติตนสอนให้เข้าใจทุกสถาน ทศนคติ ปลูกฝังจริยธรรม หักถ่วงรุ่มพันบ้าน  
เป็นการฝึกฝนความชำนาญให้ผู้ปฏิบัติ ฝึกใช้ความคิดประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ  
ส่วนสถาปัตยกรรมและจิตรกรรมก็ช่วยในด้านความเชื่อ ศาสนา เป็นต้น (มสช., 2534)

ในการจัดการศึกษาที่คั้นจะต้องมีการผสมผสานระหว่าง วัฒนธรรมเดิมกับระบบ  
พื้นฐาน (วิชัย ตันศิริ , 2532) เพื่อให้ก่อเกิดประโยชน์สูงสุดให้กับผู้เรียน ทั้งผู้เรียนที่  
เรียนในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน

#### 1 สื่อพื้นบ้านกับการเรียนการสอนในระบบโรงเรียน

แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) ระบุวัตถุประสงค์  
และนโยบายที่จะเร่งปรับปรุงคุณภาพการศึกษาในระดับประถมศึกษา ข้อหนึ่งได้มุ่งให้ผู้เรียน  
มีทักษะพื้นฐานด้านอาชีพที่เหมาะสมกับสภาพ และความต้องการของท้องถิ่นและสังคม มี  
ค่านิยมที่ถูกต้อง มีความสำนึกในความเป็นไทย ตระหนักในคุณค่าของศิลปวัฒนธรรม และ  
ทรัพยากรของท้องถิ่นของชาติ นอกจากนี้ยังได้เสนอการส่งเสริมให้สถานศึกษาประสาน-  
สัมพันธ์กับแหล่งเรียนรู้และทรัพยากรท้องถิ่น เพื่อจัดการศึกษารวมทั้งปรับปรุงการจัดสรร  
ทรัพยากรทางการศึกษาให้เหมาะสม

ในการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษานั้น หลักสูตรประถมศึกษา 2521  
มีการจัดการเรียนการสอนเป็นกลุ่มวิชา และเป็นกลุ่มประสบการณ์ได้แก่ กลุ่มวิชาด้านทักษะ  
เช่น ภาษาไทย คณิตศาสตร์ กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย (สสน.) กลุ่มสร้างเสริม-  
ประสบการณ์ชีวิต (สพช.) กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) เป็นต้น

กลุ่มวิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย (สสน.) ประกอบด้วยเนื้อหาวิชาที่สำคัญซึ่ง  
สอดคล้องกับเป้าหมายที่กำหนดข้างต้นคือ จริยศึกษา ศิลปศึกษา พลานามัย คณิต นาฏศิลป์  
และกิจกรรมสร้างเสริมลักษณะนิสัย ในรายวิชาเหล่านี้สามารถจัดการเรียนการสอนเพื่อให้  
มีความเป็นมนุษย์ที่ดี และใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านเข้ามาเป็นเนื้อหาได้โดยตรง จากการศึกษา

ในแบบประเมินผล ป.02 ของทุกชั้น(ป.1-6) ล้วนมีจุดประสงค์เขียนไว้ เพื่อเป็นจุดหมายปลายทางในการวัดผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา เพื่อสร้างจริยธรรมสร้างเสริมความเป็นไทย ได้ทั้งสิ้น เช่น รู้จัก เข้าใจ วัฒนธรรมไทยท้องถิ่น และสามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้ รู้จัก และเห็นคุณค่าของสถานที่สำคัญในท้องถิ่น ปฏิบัติตนเป็นผู้มีความซื่อสัตย์ และตรงต่อเวลา ชื่นร้องเพลงไทยที่กำหนดให้ได้ ร้องเพลง และแสดงการละเล่นพื้นบ้านในท้องถิ่นของตน เลือกสรรบุคคลผู้เป็นแบบอย่างทางจริยธรรมได้

กลุ่มวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต (สปช.) สามารถสอดแทรกเรื่องราวทางวัฒนธรรมพื้นบ้านลงไปได้ในเรื่อง บ้านของเรา สังคมของเรา จังหวัดและประเทศของเรา โดยพิจารณาให้เหมาะสมเป็นเรื่อง ๆ ไป เพื่อปลูกฝังความรักแผ่นดินถิ่นเกิด รัก วัฒนธรรม ฯลฯ

กลุ่มวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) สามารถจัดสอนหัตถกรรมพื้นบ้าน การช่างพื้นบ้านทุกชนิด การถักทอ แกะสลัก จักสาน ฯลฯ โดยใช้วัตถุและวิทยาการในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี โดยสอดคล้องกับจุดประสงค์เชิงพฤติกรรม ในแผนการสอน และจุดประสงค์ปลายทางใน ป 02. ได้อย่างจริงจังเพียงแต่อาศัยการจัดกิจกรรมของครูผู้สอนให้เหมาะสมเท่านั้น (ภิญโญ สุวรรณคีรี, 2531)

ในวิชาภาษาไทย สามารถนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ เช่น นิทานพื้นบ้าน นำมาใช้เป็นหนังสือส่งเสริมการอ่าน โดยนำมาเรียบเรียงใหม่เป็นบทร้อยกรองง่าย ๆ ซึ่งจะทำได้สนุกสนานและน่าสนใจยิ่งขึ้น (ฤดีมน ปรีคัสนิท, 2524)

## 2 สื่อพื้นบ้านกับการศึกษานอกระบบโรงเรียน

ปัจจุบันมีการนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการศึกษานอกระบบ โดยจะใช้ในลักษณะของการเผยแพร่ให้ความรู้แก่ประชาชนในชนบทห่างไกล เช่น เผยแพร่ข่าวสารของทางราชการ แนะนำเรื่องการจัดผู้แทนราษฎร โดยเฉพาะในภาคอีสานและภาคใต้มีผู้นิยมใช้หมอลำและหนังตะลุงในการเผยแพร่ความคิดแนวนโยบายทางการเมืองและหาเสียง จน

สามารถชนะการเลือกตั้งเป็นนักการเมืองได้ เพราะใช้สื่อพื้นบ้านเป็นสื่อในการกระจายความรู้ได้เป็นจำนวนมาก (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาชิราช, 2534)

มีผู้ศึกษาถึงการใช้สื่อประเพณีสำหรับการสื่อสารเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม โดยเลือกใช้ละครซอกที่แสดงทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 8 ลำปาง เป็นสื่อเพื่อช่วยในการเผยแพร่ข่าวสาร ซึ่งพบว่าประชาชนได้รับข่าวสารอย่างชัดเจน (สุพล วิรุฬห์รักษ์, 2529)

ในการใช้สื่อพื้นบ้านประเภทหมอลำในการฝึกอบรมกลุ่มเยาวชนนอกโรงเรียนในจังหวัดร้อยเอ็ด ทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมทั้งสองกลุ่ม มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงกว่าเดิมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ และทั้งสองกลุ่มมีความคิดเห็นต่อวิธีการฝึกอบรมในระดับที่เห็นด้วยอย่างยิ่ง (สุประณีต ยศกลาง, 2528)

นอกจากนี้ ได้มีผู้ศึกษาบทบาทสื่อพื้นบ้านต่อการศึกษาของชาวบ้าน สำหรับบทบาทของสื่อพื้นบ้านที่ต้องการศึกษา คือ เพลงซอหรือซอ ค่าว ลิเก กลองสะบัดชัย และกลองเท่งเท็ง โดยมุ่งเน้นศึกษาในเรื่องสำคัญสองประการ คือ พฤติกรรมการรับฟังและชมสื่อพื้นบ้านเมืองของชาชนบทจังหวัดเชียงใหม่ และเพื่อความคิดเห็นเกี่ยวกับผลที่ได้รับฟังและชมสื่อพื้นเมือง ผลการศึกษาพบว่า ชาชนบทในจังหวัดเชียงใหม่ ส่วนใหญ่ ร้อยละ 90 เคยมีประสบการณ์ในการฟังและชมสื่อพื้นเมือง โดยเฉพาะเพลงซอ มีคนเคยฟังและชมมากเป็นอันดับหนึ่ง ลิเกเป็นอันดับสอง เป็นต้น (จุมล รอดคำดี และคณะ, 2521)

นอกจากงานวิจัยในประเทศแล้ว ยังมีงานวิจัยของต่างประเทศหลายเรื่องที่ศึกษาเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้าน เช่น ในประเทศฟิลิปปินส์ ได้ทำการวิจัยโดยทดลองใช้รายการที่เสนอในรูปแบบของเรื่องเล่าเพื่อการวางแผนครอบครัว ซึ่งก็ปรากฏว่าได้ผลดีในด้านความตระหนักของประชาชน เพราะลักษณะของเนื้อเรื่องที่เสนอสู่ประชาชนนั้น ล้วนแต่เป็นเรื่องที่ผูกพันใกล้ชิดกับชีวิตจริงของประชาชน (Patron, 1972)

ประเทศฟิลิปปินส์ได้อาศัยบทบาทของสื่อพื้นบ้าน ในการพัฒนาสังคมและการเมือง และวัฒนธรรมของประเทศได้ผลอย่างน่าพอใจ ได้สรุปผลที่ได้จากการวิจัยดังนี้

- 1 ชุมชนในชนบทมีสื่อพื้นบ้านที่มีคุณค่าอย่างทั่วถึง
- 2 รูปแบบของสื่อพื้นบ้านไม่สลับซับซ้อนและมีมากพอที่จะสนองตอบความต้องการ

การของประชาชนได้อย่างกว้างขวาง

- 3 เนื้อหาและโครงสร้างของสื่อพื้นบ้านสามารถยืดหยุ่น หรือปรับปรุงให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมปัจจุบันได้อย่างดี
- 4 ความเชื่อของสื่อพื้นบ้านแข็งแกร่งยากที่จะมีสื่ออื่น ๆ ไปแทนได้
- 5 ตัวแทนสื่อพื้นบ้านมีความประสงค์และยินดีที่จะปรับปรุงเนื้อหา ตลอดจนโครงสร้างบางอย่างให้เหมาะสมกับการพัฒนาประเทศ (Feliciano, 1978)

ในปีคริสต์ศักราช 1980 ศูนย์วางแผนและพัฒนาการผลิตสื่อพื้นบ้านของประเทศฟิลิปปินส์ (Office of Planning and Development National Media Production Center, 1980) ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้าน เช่น หุ่นกระบอกละครพื้นบ้าน เป็นต้น และได้พบสิ่งที่น่าสนใจดังนี้

- 1 สื่อพื้นบ้านต่าง ๆ อาจจะมีรูปแบบโครงสร้าง เนื้อหาและเทคนิคแตกต่างกันตามสภาพของแต่ละท้องถิ่น แต่ก็มีลักษณะร่วมกัน คือ การสะท้อนภาพชีวิตของชาวบ้าน การใช้ภาษาถิ่นสื่อความหมายเข้าใจกันได้ง่าย ส่วนเทคนิคการแสดงออกก็ได้รับการพัฒนาไปตามลักษณะและชนิดของสื่อพื้นบ้านนั้น ๆ

- 2 สื่อพื้นบ้านสามารถผสมผสานคลุกเคล้าข่าวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ในสังคมเพื่อเสนอให้ประชาชนทราบ โดยการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงท่วงทำนองให้สอดคล้องกับเรื่องที่ต้องการแสดง พร้อมกับเสริมแต่งคัดแปลงอย่างมีศิลปะ เพื่อให้ที่น่าสนใจยิ่งขึ้น

- 3 สื่อพื้นบ้านได้รับความนิยมยกย่องจากประชาชนสูงกว่าการเผยแพร่ข่าวสารโดยวิธีวิธีการอื่น ๆ ของรัฐบาล

- 4 สื่อพื้นบ้านทุกชนิดมีความผูกพันอย่างใกล้ชิด กับพิธีกรรมทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของประชาชน

- 5 ชาวชนบทที่ห่างไกลซึ่งไม่ค่อยได้รับสื่อมวลชนสมัยใหม่ ย่อมมีความซาบซึ้งในสื่อพื้นบ้านมากกว่าผู้ที่ได้รับสื่อที่ทันสมัยอื่น ๆ

- 6 บทบาทของสื่อพื้นบ้านจากการสรุปการวิจัยได้ดังนี้

- 6.1 ทำให้ประชาชนตระหนักในความเป็นชาติ

- 6.2 เพิ่มประสิทธิภาพของรัฐบาลในการพัฒนาประเทศ โดยอาศัย

สื่อพื้นบ้านเป็นสื่อกลางในการเผยแพร่ความรู้ ความคิด และเปลี่ยนทัศนคติของประชาชน

6.3 ประชาชนยอมรับและสนใจสื่อพื้นบ้านอย่างมาก

6.4 สื่อพื้นบ้านมีคุณลักษณะที่สะดวกในการนำไปใช้ในการพัฒนา

ประเทศในด้านต่าง ๆ เพราะมีรูปแบบที่ไม่สลับซับซ้อน

จะเห็นว่าสื่อพื้นบ้านมีบทบาทสำคัญ ในการจัดการเรียนการสอนทั้งในระบบ  
โรงเรียน และนอกระบบโรงเรียน ในอันที่จะส่งผลให้ผู้เรียนมีความสำนึก และตระหนักใน  
คุณค่าของท้องถิ่นของตน ซึ่งนอกจากจะเป็นการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นให้เป็นประโยชน์แล้ว  
ยังเป็นการสานต่อวัฒนธรรมพื้นบ้านให้คงอยู่ตลอดไป

### วัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมของพฤติกรรมมนุษย์ที่สะสมไว้แต่ในอดีต และ  
ตกทอดมาเป็นสมบัติที่มนุษย์ในสังคมปัจจุบันในมาใช้ ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ เป็นผลผลิตของ  
สังคม เป็นสมบัติ และเป็นลักษณะประจำของสังคมนั้นๆ (ประมวล คิคคินสัน, 2521)  
ชาติต่าง ๆ ในโลกนี้ต่างก็มีวัฒนธรรมประจำชาติของตน และวัฒนธรรมประจำชาตินี้เอง  
ที่เป็นตัวขัดเกลาชีวิตคนเรา ตั้งแต่แรกเริ่มจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ถ้าหากพิจารณาวัฒนธรรม  
ประจำชาติของแต่ละชาติต่อไปอีก จะพบว่าอาจมีส่วนที่แตกต่างกันออกไปตามแต่ละสังคม  
ย่อยในชาตินั้น

วัฒนธรรมไทยก็เช่นกันยังแยกออกเป็นส่วนย่อย ๆ ซึ่งแต่ละส่วนอาจมีความ  
แตกต่างกันออกไปตามสภาพแวดล้อม ในการศึกษา เรื่องสื่อพื้นบ้านจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้อง  
ทำความเข้าใจกับวัฒนธรรมพื้นบ้านของท้องถิ่นนั้น ๆ อันได้แก่ การแสดงหรือการ  
ละเล่นพื้นบ้าน กิจกรรมที่เกิดจากพิธีกรรมทางศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี รวมทั้ง  
สถาปัตยกรรมกรรมและศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรมพื้นบ้าน ตรงกับคำภาษาอังกฤษ ว่า "Folklore" นอกจากนี้  
วัฒนธรรมพื้นบ้านยังใช้แทนคำว่า "คติชาวบ้าน" เริ่มใช้เมื่อคราวสัมมนาในระดับชาติของ  
ทบวงมหาวิทยาลัย เมื่อปี พ.ศ. 2520

### ความหมายของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

นักวิชาการจำนวนมากได้พยายามให้คำจำกัดความหรือความหมายของวัฒนธรรม  
พื้นบ้านไว้ดังนี้

วัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง รูปแบบของการดำเนินชีวิตของชุมชนในท้องถิ่นหนึ่งๆ  
ที่ปรากฏออกมาในรูปความเชื่อ การปฏิบัติ รวมทั้งวัสดุสิ่งของที่ชาวบ้านคิดประดิษฐ์ขึ้นมา  
และมีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ซึ่งจะมีการอนุรักษ์และสืบทอดลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์นั้น ๆ  
สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน (ชิต แก้วเพ็ง, 2532)

วัฒนธรรมพื้นบ้าน เป็นวัฒนธรรมของประชาชนแบบชนบท ซึ่งเป็นวัฒนธรรมระบบ  
เรียบง่าย ประชากรอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ และส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ  
ในทางเกษตรกรรม มีพื้นเพอยู่ในพื้นบ้านนั้นสืบต่อ ๆ กันมา ระยะที่รอผลผลิตทำให้มี  
เวลาว่างมีโอกาสดำเนินชีวิตที่แตกต่างไปจากกิจกรรมทางวัฒนธรรม การไปมาหาสู่ได้ถามพูดจา  
ปราศรัย เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน การที่ประชาชนในพื้นบ้านได้ทำงานอยู่ร่วมกันปรึกษา  
หารือกันเป็นผลทำให้เกิดความรัก ความสามัคคี เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน (ชนุ บุญรัตพันธ์,  
2531)

วัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง แนวดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้าน เป็นพื้นเพ  
ดั้งเดิม และกระทำกันอยู่ทั่วไปสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน (กุหลาบ มลลิกะมาส, 2527)

วัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง วัฒนธรรมความเป็นอยู่ของชาวบ้านทั่วไป ซึ่งสามารถ  
เห็นได้จากพฤติกรรมและบรรดาผลงานทั้งมวลที่ชาวบ้านได้สร้างสรรค์ขึ้น ตลอดจนความคิด  
ความเชื่อ และความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพ และมีมือทางทัศนกรรม เป็นต้น  
(กรมศิลปากร, 2526)



วัฒนธรรมพื้นบ้าน (folklore) คือ งานสร้างสรรค์ของกลุ่มชน หรือของปัจเจกชนที่มีลักษณะสัมพันธ์กับกลุ่มชนนั้น และมีขนบนิยมของกลุ่มชนนั้นเป็นพื้นฐาน เป็นสิ่งที่ได้รับการพิทักษ์ตรงตามเจตจำนงของกลุ่มชนในฐานะที่วัฒนธรรมพื้นบ้าน เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม และสิ่งคมพอเหมาะปะกัสดานและคำนิยมถ่ายทอดด้วยปาก หรือด้วยการเขียนแบบหรือโดยอาศัยรูปแบบอื่น (สุทธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์, 2525)

ความหมายของวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยสรุปแล้วมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. เป็นสิ่งที่ได้รับมรดกมาจากบรรพบุรุษชั่วอายุคนหนึ่ง ๆ คอ่ ๆ

กันมา

2. เป็นอมตะหรือเป็นสิ่งที่ไม่ตาย
3. ไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้คิด ผู้ประดิษฐ์หรือผู้แต่ง
4. รับสืบทอดกันมาด้วยการบอกเล่า
5. รักษาไว้ด้วยการจดจำหรือปฏิบัติต่อกันมามากกว่าจะรักษาไว้ด้วยการบันทึก

เป็นลายลักษณ์อักษร (ประเทือง คล้ายสุบรรณ, 2531)

จากความหมายของวัฒนธรรมพื้นบ้านที่หลากหลาย ๆ ท่านกล่าวมาข้างต้น สรุปได้ดังนี้ "วัฒนธรรมพื้นบ้าน" หมายถึง วัฒนธรรมของชาวบ้านในท้องที่ใดท้องที่หนึ่ง ที่กระทำสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน มีรูปแบบของการดำเนินชีวิต ที่ปรากฏออกมาในรูปของ ความเชื่อ การปฏิบัติ รวมทั้ง วัสดุสิ่งของที่ชาวบ้านคิดประดิษฐ์ขึ้นมาและมีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถื่น ซึ่งจะมีการอนุรักษ์ และสืบทอดลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์นั้น ๆ สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

#### ประเภทของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

เพื่อความสะดวกในการศึกษา ได้มีการแบ่งประเภทของวัฒนธรรมพื้นบ้านไว้แตกต่างกันไปดังนี้

- 1 วัฒนธรรมพื้นบ้าน แบ่งตามลักษณะการใช้ถ้อยคำ แบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ

ประเภทมุขปาฐะ หรือประเภทที่ใช้ถ้อยคำ ประเภทมุขปาฐะ หรือประเภทที่ไม่ใช้ถ้อยคำ และประเภทผสม แต่ละประเภทยังแยกย่อยออกไปอีก ดังต่อไปนี้

1.1 ประเภทมุขปาฐะ หรือประเภทที่ใช้ถ้อยคำ มีรูปแบบดังนี้

ก) นิทาน อาจแยกเป็นรูปแบบแยกย่อยไปอีกหลายรูปแบบ เช่น นิทานปรัมปรา นิทานวีรบุรุษ นิทานประจำท้องถิ่น นิทานทางศาสนา นิทานอธิบายเหตุ-ค่านาน นิทานเรื่องสัตว์ นิทานชนชั้น นิทานเหลือเชื่อ เป็นต้น ในบางกรณีเรื่องที่แต่งเป็นร้อยกรอง ก็จัดอยู่ในรูปแบบรองนี้ด้วย

ข) เพลง อาจแบ่งเป็น เพลงประกอบการละเล่นของของเด็ก เพลงกล่อมเด็ก เพลงปลอบเด็ก เพลงเกี้ยว เพลงร้องเวลาทำงาน เพลงคร่ำครวญ เพลงเล่าเรื่อง เพลงเรือ เพลงสวด เพลงล้อ เพลงปฏิพากษ์โต้ตอบกัน และคำร้องให้ จังหวะเวลาทำงาน เป็นต้น

ค) ภาษิต อาจมีรูปแบบเป็นสุภาษิต ฃญาภาษิต คำพังเพย ความเปรียบเทียบ ส่วนานคล้องจองแบบไทย ส่วนนวนโวหาร

ง) อาจเป็นภาษาของคนในท้องถิ่นหรือภาษาที่ใช้ในชีวิตทั่วไป เช่น คำทักทาย คำอ้อลา คำให้พร คำล้อเลียน คำบริภาษ คำสาปแช่ง คำสาบาน คำเรียกผู้ที่เคารพนับถือ คำเรียกชื่อเล่น คำอุทาน คำช่วยเหลือต่าง ๆ คำพวนและคำคะนอง เป็นต้น

จ) ปริศนาคำทาย ซึ่งแยกออกเป็นรูปแบบรองเป็นปริศนาตามธรรมเนียมเดิม และคำถาม-คำทาย

ฉ) ความเชื่อ มีรูปแบบมากมายที่เกี่ยวกับมงคลและอัปมงคลต่าง ๆ เช่น คาถาอาคมเกี่ยวกับคุณไสย เคล็ดและการแก้โชคลาง ลางสังหรณ์ ฤกษ์ยาม วันดี-วันเสีย มิน-ท่านายมिन ลักษณะดี-ลักษณะชั่วของคนและสัตว์ เลี้ยงจ่านวนนับ ทิศทางที่ให้คุณให้โทษ เครื่องรางของขลัง เป็นต้น

1.2 ประเภทมุขปาฐะ ได้แก่ ประเภทที่เป็นวัตถุประสงค์เห็นได้นุรักษ์และถ่ายทอดกันต่อ ๆ มา มีเทคนิค มีมือ การเอาแบบอย่างและการใช้หลักบางประการในการถ่ายทอดคติชนในข้อนี้ อาจมีรูปแบบดังต่อไปนี้

ก) ศิลปะพื้นบ้าน คือ การประดิษฐ์วัตถุสิ่งของให้ใช้ประโยชน์ได้ และสวยงาม อาจแยกเป็นรูปแบบรองได้ดังต่อไปนี้

1) การแต่งกาย การใช้เครื่องประดับกาย เช่น การนุ่งผ้า การสวมสายสร้อยห้อยพระ-ร้อยตะกรุด การติดดอกไม้ที่ผม ทัดดอกไม้ ทัดขาคม ฯลฯ

2) การทอผ้ามีลวดลายสวยงาม เช่น การให้สีเส้น การทอผ้านุ่ง ผ้าห่ม การทำแหวน กำไล สายสร้อย ตุ้มหู ฯลฯ

3) เครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น ร่มกระดาษ เขื่อนหมาก ฝาสุบ กระบวยตักน้ำ กระຈ่า กระต่ายขูดมะพร้าวรูปทรงต่าง ๆ หม้อ ตุ่มน้ำ มีลวดลายประดับ ฯลฯ

4) พานะใช้สอยพื้นบ้าน เช่น เกวียน เรือ ระแทะ ฯลฯ

5) วัตถุเพื่อการบุญ เช่น การทำธรรมมาศน์ ผ้ายกราบ ผ้าห่อคัมภีร์ ตูพระธรรม หิ้งพระ ศาลพระภูมิ การจัดพุ่ม-จัดพานดอกไม้ถวายพระ การจัดเครื่องกัณฑ์เทศน์มหาชาติ การแกะสลักเทียนพรรษา การแทงหยวกประดับเมรุ ฯลฯ

6) เครื่องประกอบการละเล่น เช่น การทำตัวหุ่นกระบอก การแกะตัวหนังตะลุง ทำราวหมากขุม ทำตัวหมากรูด ทำตุ๊กตา ฯลฯ

7) เครื่องดนตรี เช่น การทำซอ ซึง กลอง ระนาด ซอด้วง ซอสามสี ตะโพน กรับพวง ฯลฯ

8) เครื่องประกอบการสร้างอาคารสถานที่ เช่น ลุกกรง การแกะสลัก กระจาด กรอบหน้าต่าง ฯลฯ

9) เครื่องใช้ในการรบ การต่อสู้ป้องกันตัว เช่น ดาบ หอก หลาว ปืน ไม้เท้า ฯลฯ ที่มีคำมดกแต่งให้สวยงามเป็นพิเศษขึ้นไป

10) การปรุงอาหาร การถนอมอาหารและเครื่องกิน เครื่องดื่ม

ข) สถาปัตยกรรมพื้นบ้าน ได้แก่ วัด บ้าน หอไตร ที่อยู่อาศัย หอระฆัง เจดีย์ เมรุเผาศพ ซุ้มประตู ศาลา กำนัน อั้งข้าว โรงนา เป็นต้น

ค) หัตถกรรมพื้นบ้าน คือ การทำวัตถุเครื่องใช้ต่าง ๆ โดยมีมุ่ง

ประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญกว่าความสวยงาม เช่น การทำกระbung ตะกร้า สานเสื่อ ชะลอม เข่ง กระบอกลี้น้ำฝน แม่เตาไฟ โถ หม้อ หิ้ง-ชั้น คันไถ พานไถ พร้า ขวาน มีด เคียว แกะ(ใช้เก็บข้าวทางภาคใต้) หูก ไน เป็นต้น

ง) กริยาท่าทางและสีหน้า เป็นคติชนประเภทอนุประเภทย่อยอีกประเภทหนึ่งซึ่งไม่ใช่ลักษณะนิสัยของใครคนหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันในกลุ่มชน คนในกลุ่มนั้นเข้าใจและยอมรับความหมายกันทั่วไป เช่น หมอบกราบ พยักหน้า ลั่นศีรษะ กวักมือ โบกมือ คุกเข้า ไหว้ ชี้นิ้วหรือมีสีหน้าบึ้งตึง ยิ้มแยมแจ่มใส เจยเมย เที้ยคหยาม เหล่านี้อาจเป็นต้น

จ) สัญลักษณ์ คือ การใช้สิ่งแทนที่คนในกลุ่มนั้น ๆ รับประทาน และเข้าใจตรงกัน

ฉ) คนตรี คือ การละเล่นเป็นเพลงโดยมีเครื่องดนตรีทำเสียงต่างๆ

1.3 ประเภทประสม คือ ประเภทที่ต้องใช้ถ้อยคำ เป็นอนุประเภทย่อย และไม่ต้องใช้ถ้อยคำเป็นอนุประเภทย่อยด้วยกัน หรือมีประเภทที่เกี่ยวกับจารีตประเพณีทางสังคม ศิลปะพื้นบ้านเกี่ยวกับบทละครและคนตรี การละเล่นสนุกรื่นเริงของเด็ก และผู้ใหญ่ที่มีการร้องเพลงประสมพ้องรำ รูปแบบต่างๆของคติชนประเภทนี้ ได้แก่

ก) ระบายพื้นบ้าน คือ การร้องพสมรำหรืออาจผสมคนตรีด้วย เช่น รำโทน รำลาวกระทบไม้ ลูกช่วง สะบ้ารำ ฯลฯ

ข) ละครพื้นบ้าน เช่น ละครชาตรี ลิเกเขมร หมอลำหมู่ ฯลฯ

ค) กีฬาพื้นบ้าน เช่น ตะกร้อ สะบ้า วิ่งวัว ฯลฯ

ง) การละเล่นพื้นบ้านที่ไม่ใช้คนแสดง เช่น หุ่นกระบอก หนังตะลุง ฯลฯ

จ) การละเล่นของเด็กที่มีเพลงประกอบ เช่น รั้วข้าวสาร เล่นชิงช้า ฯลฯ

ฉ) ประเพณีส่วนบุคคล เช่น ทำขวัญเดือน สู่ขวัญ บวชนาค ปลุกบ้าน ลงเสาเอก เสียมี่ และงานศพ ฯลฯ (ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย, 2525)

- 2 วัฒนธรรมพื้นบ้าน แบ่งตามเนื้อหาสาระ  
การแบ่งรูปแบบวัฒนธรรมพื้นบ้านตามเนื้อหาสาระนี้ สามารถแบ่งออกเป็น 4

ประเภท คือ

- 2.1 วรรณกรรมและศิลปะอื่น ๆ
- 2.2 ความเชื่อของชนบทรวมพิธีกรรมประเพณีและพิธีกรรม
- 2.3 หัตถกรรม และสถาปัตยกรรม
- 2.4 ภาษาและคำพูดประเภทต่าง ๆ ของชาวบ้าน (ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์,

2525)

#### คุณค่าของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรมพื้นบ้านมีคุณค่า หรือประโยชน์ทั้งในอดีต และปัจจุบัน ดังนี้

- 1 ประโยชน์ในการศึกษาระดับความเจริญของมนุษย์แห่ง โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิชาอื่น ๆ
- 2 ประโยชน์ในด้านการให้ความบันเทิง ซึ่งจำเป็นสำหรับสมัยก่อน เพราะไม่มีเครื่องบันเทิงใจมากนัก
- 3 เป็นเครื่องมือสั่งสอนให้มนุษย์มีชีวิตรอยู่ในกรอบอันเหมาะสมและดีงาม เช่น สุภาชินิทานชาวบ้าน เป็นเครื่องกล่อมเกล่าจิตใจ ชนบทรวมประเพณีเป็นกรอบของสังคม
- 4 เป็นรากฐานของความเจริญในปัจจุบัน วรรณคดี และกฎหมายที่มาจากวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น เรื่องพระลอ เดิมเป็นนิทานพื้นบ้าน กฎหมายลักษณะฉั้วเมื้อ การปรับโทษชายชู้ ตั้งขึ้นจากชนบทรวมประเพณีมาแต่เดิม
- 5 วัฒนธรรมพื้นบ้านทำให้เกิดความนิยมภาคภูมิใจในท้องถิ่นของคน เป็นเรื่องชี้ให้เห็นสภาพของคนว่าคล้ายคลึงกับที่อื่น ๆ ทั่วโลก ความคิดเช่นนี้จะไม่สร้างความรู้ลึกแบ่งแยกและขณะเดียวกันก็สร้างความรู้ภาคภูมิใจในท้องถิ่นของคนว่ามีได้ด้อยหรือผิดแปลกไปจากท้องถิ่นอื่นในโลก (สุทธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2525)

#### ที่มาของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรมจากทุกชาติในโลกนั้นล้วนแต่มีที่มา วัฒนธรรมพื้นบ้านของไทยก็เช่นกัน ต้องมีสิ่งจูงใจให้คนไทยสร้างสรรค์ขึ้นมาจากปัจจัยต่าง ๆ ที่มาของวัฒนธรรมพื้นบ้าน มีดังนี้

1 ความจำเป็นในการใช้สอยและประกอบอาชีพ ประเทศไทยเป็นประเทศกสิกรรม ชาวบ้านทั่วไปจะมีอาชีพ ทำนา ทำไร่ ทำสวน ซึ่งเป็นอาชีพหลักที่ทำสืบเนื่องกันเป็นเวลายาวนาน จึงทำให้เกิดความจำเป็นที่ชาวบ้านจะต้องคิดสร้างเครื่องใช้ไม้สอยมาใช้ในการประกอบอาชีพของตน เพื่อความสะดวกรวดเร็ว ประหยัดแรงงาน เช่น คราด แอกรบุง ตะกร้า ชะลอม พรวน จอบ เสียม ฯลฯ จากกาลเวลาที่ผ่านไปความชำนาญและประสบการณ์ในการสร้างสรรค์ก็มีการสะสมมากขึ้น จนเครื่องมือเครื่องใช้เหล่านี้มีรูปร่าง ขนาด วัสดุที่เหมาะสม เป็นประโยชน์ในการใช้สอยแต่ละท้องถิ่น

2 ประเพณี ความเชื่อ ศาสนา คนไทยมีประเพณีความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องผีฟ้า เทวดา และอำนาจเหนือธรรมชาติมาก่อน ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 6 เมื่อวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาสู่เอเชียอาคเนย์แล้ว คตินแดนประเทศไทยจึงเริ่มรับพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ในสมัยต่อมา ฉะนั้นคนไทยทั่วไปจึงมีวิถีชีวิตส่วนหนึ่งซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาและความเชื่อดังกล่าวคือ การปฏิบัติตามธรรม หรือคำสอนของพุทธศาสนาผสมผสานไปกับการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ จากคติพราหมณ์ และในขณะเดียวกันก็ไม่อาจจะเลิกละเกี่ยวกับ ผีฟ้า เทวดา ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมได้ ดังจะเห็นได้ชัดเจนจากประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ตั้งแต่การเกิดจนตายหรือแม้ในเรื่องการอาชีพและที่อยู่อาศัยเหล่านี้ ล้วนเป็นอิทธิพลให้ชาวบ้านสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้น เช่น การทำศาลพระภูมิ การปักเจลาในทุ่งนา พิธีขอฝน พิธีทำขวัญ พิธีแก้บน ฯลฯ เป็นต้น

3 ความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อม เนื่องจากลักษณะภูมิศาสตร์ของประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มอุดมไปด้วยแม่น้ำลำคลอง เหมาะแก่การเกษตรกรรมเป็นอย่างยิ่ง จึงเป็นสาเหตุทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เลี้ยงชีพทางกสิกรรม และประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้เพื่อใช้สอยในการหาเลี้ยงชีพ ทำนา ทำสวน ทำไร่ ชาวบ้านใช้ชีวิตอยู่ใกล้แม่น้ำ ใช้อาบกิน และจับปลา ซึ่งทำให้ทุกครัวเรือนจำเป็นต้องทำเครื่องมือจักสานสำหรับจับปลา



ชั้นใช้ เช่น ช้อง ลุ่ม อีจู้ แห ฮอ ลอบ ไช อวน เรือต่าง ตลอดจนเกิดประเพณีที่เกี่ยวกับ  
ลำนํ้า เช่น แข่งเรือ เล่นเรือเพลง พิธีลอยกระทง เป็นต้น การสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย  
ก็เช่นกันต้องสร้างให้มีหลังคาสูง เพื่อให้หน้าฝนไหลลงพื้นดินโดยเร็ว ยกพื้นใต้ถุนให้สูงเพื่อ  
ประโยชน์ต่าง ๆ เช่น น้ำท่วมไม่ถึงบ้าน และให้ลมพัดผ่านได้สะดวก เย็นสบาย เหล่านี้  
ล้วนเป็นอิทธิพลให้เกิดวัฒนธรรมพื้นบ้านอันเนื่องมาจากสิ่งแวดล้อม

4 ทรัพยากรท้องถิ่น ทรัพยากรที่มีอยู่รอบตัวของชาวบ้านเป็นส่วนประกอบสำคัญ  
อย่างหนึ่ง ที่ช่วยให้เกิดผลผลิตพื้นบ้านขึ้น เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับทำงานอย่างหนึ่ง ก็  
ต้องเลือกใช้ประเภทของวัสดุให้เหมาะสม เพื่อที่จะได้รูปทรงและประโยชน์ใช้สอยได้ตาม  
ประสงค์ ถือได้ว่าเป็นความชาญฉลาดของชาวบ้านที่รู้จักใช้ทรัพยากรที่มีอยู่มาคิดแปลงผสม  
ผสานกันเพื่อใช้สอยอย่างมีศิลป์ เช่น ใช้ไม้ในการสร้างเรือน เกวียน และของใช้สำหรับ  
งานหนักต่าง ๆ ใช้ไม้ไผ่ หวาย สำหรับทำเครื่องจักสานและเครื่องผูกทั่วไป ใช้ฝ้ายและ  
ไหมในการทอผ้า หรือใช้ดินมาทำเป็นภาชนะ และงานเครื่องปั้นดินเผาต่าง ๆ เป็นต้น

5 ค่านิยมในเรื่องศิลปะ ความสนุกสนาน การละเล่น การบันเทิงของชาวบ้าน  
ก็เป็นผลทำให้เกิดวัฒนธรรมพื้นบ้านขึ้นไม่น้อย ดังจะเห็นได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นงานพิธีหรือ  
กิจกรรมเนื่องในอะไรก็ตามจะต้องมีความรื่นเริงสนุกสนาน การแสดงเจือปนอยู่เสมอ เช่น  
การแสดงลิเก ลำตัด หนังใหญ่ หนังตะลุง เพลงฉ่อย เพลงเรือ ชกมวย ว่าว ตะกร้อ  
 ฯลฯ ส่วนในด้านศิลปะนั้นก็เห็นได้จากผลงานต่าง ๆ เช่น การแกะสลักไม้ เป็นเครื่อง  
ประดับบ้านเรือน หรือแกะลวดลายบนภาชนะต่าง ๆ การประติมากรรมลวดลายในเครื่อง-  
จักสาน การทำเครื่องปั้นดินเผาที่สวยงาม การทอผ้า ฯลฯ (กรมศิลปากร, 2526)

### บทบาทและหน้าที่ของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรมพื้นบ้านมีบทบาทและหน้าที่หลายอย่างที่สำคัญ คือ ช่วยปลูกเสถียรภาพ  
และเป็นกำลังสนับสนุนการแผ่ขยายของแบบอย่างการดำเนินชีวิต เป็นแบบฉบับควบคุมความ  
ประพฤติ และให้การศึกษาแก่เยาวชน เป็นเครื่องกระตุ้นให้มวลชนรวมพลัง ทำให้สังคม  
เพิ่มความมั่นคงยิ่งขึ้น ในทางตรงกันข้ามอาจช่วยยืดเวลาและเพิ่มความรุนแรงของความ

เกลียดชัง และทำให้กล้าก่อการกบฏ และเนื่องจากวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นสื่อที่สังคมปกป้อง รักษามาแต่ในอดีต ทำให้สามารถเข้าใจ และหยั่งถึงความต้องการที่จำเป็นรวมทั้งความ มุ่งมาดของสังคมนั้น ๆ ตลอดจนสิ่งที่กดดันให้เกิดปัญหาขัดขวาง การอยู่ดีกินดี กล่าวสรุป เป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

1 มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพของประชากร การแก้ปัญหาโดยสังคม จำเป็นต้องศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้าน และเลือกเฟ้นเอาส่วนที่เป็นคุณมาเสริมอย่างถูกต้องและ เหมาะสม เพราะวัฒนธรรมพื้นบ้านก่อให้เกิดค่านิยมและโลกทัศน์

2 มีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างฐานทางเศรษฐกิจ เพราะถ้ามีวิธีการ จัดการที่ดีแล้ว วัฒนธรรมพื้นบ้านจะช่วยพัฒนาเศรษฐกิจทั้งด้านลดปริมาณการบริโภค และ ยังเพิ่มพูนรายได้และผลผลิตอีกด้วย การฟื้นฟูวัฒนธรรมพื้นบ้านจะสัมฤทธิ์ผลยิ่งขึ้น ถ้าทำให้ ชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมได้รับผลประโยชน์ในแง่เศรษฐกิจควบคู่กัน

3 มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความมั่นคงของชาติ เนื่องจากวัฒนธรรมพื้นบ้าน ทำให้เกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน ทำให้กลุ่มชนรู้สึกผูกพันเป็นพวกเดียวกัน วัฒนธรรมจึงเป็นเครื่องช่วยให้สังคมอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข ความสัมพันธ์ระหว่าง กลุ่มชน ความเข้าใจวัฒนธรรมของกันและกัน จะช่วยขจัดข้อขัดแย้ง และเกิดความสำนึกว่า ตนเป็นเจ้าของวัฒนธรรมก่อให้เกิดความหวงแหนและปกป้อง วัฒนธรรมพื้นบ้าน จึงมีบทบาท สำคัญต่อความมั่นคงของชาติ เพราะได้ส่งเสริมความเป็นชาตินิยมได้มากกว่าความเป็น สากลนิยม

แม้ว่าวัฒนธรรมพื้นบ้านจะมีบทบาทหน้าที่โดยส่วนรวมดังได้กล่าวแล้วข้างต้นนั้น ปรากฏว่า ได้มีผู้ศึกษาหน้าที่ของวัฒนธรรมพื้นบ้านในบางประเภท และสรุปผลได้ดังนี้

เพลงปฏิพากย์ภาคกลาง ได้มีข้อสรุปว่ามีบทบาทต่อสังคมไทย คือ

1. สร้างความบันเทิง เพราะมีเนื้อหาสนุก จังหวะสนุก และลีลาสนุก
2. สร้างความสามัคคี เพลงที่เกี่ยวข้องกับการผลิต เช่น เพลงเกี่ยวข้าว

เพลงชักกระดาน ทำให้เกิดความพร้อมเพียงในขณะที่ลงแรงพร้อมกัน เพลงพวงมาลัย



สร้างความรู้สึกร่วมกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในหมู่บ้าน

3. ให้การศึกษาแก่คนในสังคมเพราะมีการสอดแทรกความรู้ ทั้งทางโลกและทางธรรม เช่น ความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ประวัติพุทธศาสนา

4. ระบายความเก็บกดอันเนื่องมาจาก กฎเกณฑ์ ประเพณี และค่านิยมบางประการโดยเฉพาะการแสดงออกทางเพศ

5. ระบายความเก็บกดอันเนื่องมาจาก ภาวะทางเศรษฐกิจ และสังคม เช่น การพูดถึงปัญหาค่าเช่าที่นาในเพลงระบำบ้านนาของนครนายก

6. บันทึกเหตุการณ์ และวิพากษ์วิจารณ์สังคม เช่น กล่าวถึงการเกณฑ์ทหารไปรบกับฝรั่งเศส ในสมัย ร.ศ. 112 (เพลงเรือสำนวนภิกษุพร้อม) (สุกัญญา สุจฉายา, 2522)

การศึกษาเรื่องเพลงกล่อมเด็กภาคใต้ นั้น ได้พบบทบาท และหน้าที่ดังนี้

1. ชักกล่อมเพื่อให้เด็กหลับเร็ว หลับสนิท และเกิดความอบอุ่น

2. สร้างความบันเทิงใจ เช่น ช่วยผ่อนคลายความรู้สึกส่วนตัว ของผู้ชักกล่อม ส่วนผู้ฟังก็พลอยสนุกสนานเพราะมีเนื้อหาก่อให้เกิดอารมณ์ขัน

3. เป็นเรื่องสื่อสารของชาวบ้านท่านเองเกี่ยวกับสื่อมวลชน เพราะ ให้ความรู้ทางภูมิศาสตร์ เหตุการณ์ในสังคม วรรณกรรม ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาทางร่างกาย อารมณ์และสติปัญญาตามวัย ความเข้าใจชีวิตและสังคม แนะนำแนวทางเพื่อให้ประสบความสำเร็จในชีวิตการครองเรือน

4. ปลุกฝังคุณสมบัตินี้ความเป็น กุลบุตร กุลธิดา ได้แก่ การสอนให้ครองคนให้ห่างจากอบายมุข ชี้นะกะรียามารยาทที่พึงมี ให้พยายามศึกษาหาความรู้

5. ปกป้องรักษาปักษีสถานของสังคม เช่น ให้พยายามรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี อย่างเคร่งครัดให้จรรโลงศาสนา

6. ปกป้องสิทธิและหน้าที่อันพึงได้โดยชอบธรรมจากสังคม เช่น การท้วงติงการใช้อำนาจหน้าที่ของบางคนที่เกิดขอบเขตปัญหา อันเกิดจากความเลื่อมล้ำทางฐานะทางสังคม และเศรษฐกิจ เป็นต้น (สุกฉวีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์, 2529)

นอกจากนี้ ยังได้มีการศึกษาหน้าที่ของวัฒนธรรมพื้นบ้านสาขาอื่น ๆ อีกด้วย  
การเล่นหมากเก็บ มีบทบาทในการฝึกสมองของเด็ก ฝึกการนับ ฝึกการคิดหา  
วิธีการ รวมทั้งฝึกความพร้อมในการใช้มือ และให้สัมพันธ์กับความคิด

การเล่นหมากขุม มีบทบาทในการช่วยฝึกและเพิ่มทักษะในการคิดคำนวณและ  
เป็นเครื่องนันทนาการ

ปรีศนาคำทาส มีบทบาทในการช่วยฝึกสมองและฝึกให้เด็กเป็นคนช่างสังเกต  
เรื่องราวที่เกี่ยวข้องในชีวิตประจำวัน เช่น รู้จักสังเกตธรรมชาติ พืช สัตว์ รวมทั้งฝึก  
ไหวพริบปฏิพาน

ภาษิตชาวบ้าน มีบทบาทในการชี้ให้เห็นระดับและคุณภาพของกลุ่มชนนั้น ๆ ทั้ง  
ในแง่วัตถุและความคิดโดยที่มีการใช้ภาษิตต่างวิธีกัน อาจชี้ให้เห็นลักษณะของความ  
เชื่อง่ายเพื่อง่ายใจของกลุ่มชนนั้น ช่วยเพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับช่วงเวลานั้น ๆ สามารถเป็น  
ตัวชานบอกประวัติศาสตร์ บอกสิ่งที่สังคมต้องการให้มีและที่มีจริง เป็นตัวให้เกิดความ  
คิดเห็นของกลุ่มชนที่เป็นอิสระและไม่มัวคดี รวมทั้งความหวังในตัว การเย้ยหยันและ  
อารมณ์ขัน เป็นต้น และยังทำหน้าที่ควบคุมความประพฤติของเยาวชน และก่อให้เกิด  
ความรู้ทันคนทันโลก

ฮากกลางบ้าน เป็นความรู้และความเชื่อที่เกิดจากการสังเกตการทดลอง และ  
การบอกเล่า

ความเชื่อ และการถือโชคลาง ทำให้คนกลัวพระเจ้า และอำนาจที่มีอยู่เหนือ  
ธรรมชาติเป็นบทบาทที่ให้ทั้งคุณและโทษ (สุกชิงส์ พงษ์ไพบูลย์ และคณะ, 2529)

วัฒนธรรมพื้นบ้าน ยังมีบทบาทในส่วนที่ช่วยสนับสนุนให้สามารถเข้าใจเรื่องราว  
ประเภทอื่น ๆ เช่น นิยายโบราณ ประวัติศาสตร์ รวมทั้งเรื่องที่แต่งขึ้นแม้กระทั่งวรรณคดี  
เพราะวัฒนธรรมพื้นบ้านช่วยให้มองเห็นจุดเริ่มต้น และการพัฒนาของเรื่องนั้นๆ เห็นคุณค่า  
และความเจริญที่แฝงอยู่ เช่น ในแง่ของนิยาย ย่อมเป็นศิลปะการอนุรักษ์นิยาย และบทกวี  
โดยอาศัยสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นเครื่องปกป้องคุ้มครอง ตลอดถึงการอุปมาเหมือนคู่ต่อสู้กับ  
อารมณ์ชั่วร้าย

~~วัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน~~ ๖๗๓๑๑๐/๒๖

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน เป็นอยู่อารยธรรมที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาแต่อดีตอันยาวนาน มีวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ในการที่จะศึกษาวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ ประชากร รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ที่ชาวอีสานประพฤติปฏิบัติติดต่อกันมา ดังมีรายละเอียดต่าง ๆ ดังนี้

ลักษณะทางภูมิศาสตร์

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือแบ่งออกเป็น 17 จังหวัด คือ มหาสารคาม ศรีสะเกษ ขอนแก่น เลย อุดรธานี สกลนคร หนองคาย มุกดาหาร กาฬสินธุ์ นครพนม ชัยภูมิ ร้อยเอ็ด ยโสธร อุบลราชธานี สุรินทร์ บุรีรัมย์ และนครราชสีมา

อาณาเขตของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือจรดประเทศลาว มีแม่น้ำโขงส่วนใหญ่เป็นพรมแดน ทิศใต้จรดภาคกลาง และประเทศเขมร มีภูเขาพนมดงรัก ทิวเขาสันกำแพงเป็นพรมแดนทิศตะวันตกจรดภาคกลาง โดยมีทิวเขาเพชรบูรณ์ส่วนใหญ่ และทิวเขาคงพญาเงินเป็นเส้นพรมแดน ที่ราบสูงทั้งหมดมีชื่อเรียกว่าที่ราบสูงโคราช

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อเทียบกับภาคอื่นของประเทศในด้านพื้นที่นับได้ว่าเป็นภาคที่ใหญ่ที่สุด มีพื้นที่ถึง 170,222 ตารางกิโลเมตร หรือ 1 ใน 3 ของประเทศ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ , 2535)

ลักษณะของประชากร

ในส่วนของประชากรนั้นมีความแตกต่างกันในเรื่องชาติพันธุ์อาศัยกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปทั้งในแอ่งสกลนครและแอ่งโคราช ประชากรประมาณร้อยละ 85 พูดภาษาไทยอีสาน (ไทย-ลาว) นอกนั้นเป็นชาวไทยที่พูดภาษาผู้ไทย(ภูไท) แสก ไซ้ ญ้อ ข่า และกะเลิง ซึ่งอาศัยอยู่ในเขตจังหวัดสกลนคร นครพนม และกาฬสินธุ์

ประชากรในแอ่งโคราชส่วนใหญ่ในจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และบุรีรัมย์ จะใช้ภาษาพูดเป็นภาษาเขมรและภาษากูย (กวยหรือส่วย) (ไพฑูริย์ มีสกุล, 2528)

ในบริเวณ 3 จังหวัดดังกล่าว ประชากรส่วนใหญ่เป็นเขมร (ซึ่งเรียกตัวเองว่าขะแมร์) ส่วย (ซึ่งเรียกตัวเองว่ากวยหรือกวย) และเขมร ตามลำดับ นอกจากนี้ ประกอบไปด้วย ไทย-ลาว จีน ไทยภาคกลาง (สุพจน์ ประเสริฐศรี, 2527)

จากสภาพภูมิศาสตร์ และชาติพันธุ์ที่มีความแตกต่างกัน ส่งผลให้วัฒนธรรมย่อย หรือวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวอีสานแตกต่างกันไปด้วย ในการที่จะศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้านของภาคอีสาน ควรจะแยกพื้นที่ศึกษาเป็น 2 พื้นที่ คือ อีสานเหนือ หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ซึ่งมีทั้งหมด 9 จังหวัดคือ มหาสารคาม ขอนแก่น อุดรธานี สกลนคร หนองคาย มุกดาหาร กาฬสินธุ์ นครพนม เลย ส่วนอีสานใต้ หรือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างนั้นประกอบไปด้วย 8 จังหวัด คือ นครราชสีมา บุรีรัมย์ อุบลราชธานี ชัยภูมิ ร้อยเอ็ด สุรินทร์ ศรีสะเกษ และชัยภูมิ

### ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน

#### ลักษณะของประชากรและวัฒนธรรม

ประชาชนที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในเขตอีสานเหนือนั้นส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มไทย-ลาว ใช้ภาษาไทยอีสานหรือภาษาลาว สืบทอดวัฒนธรรมมาจากกลุ่มแม่น้ำโขง เพราะบรรพบุรุษของชนกลุ่มนี้อพยพมาจากดินแดนล้านช้าง ซึ่งอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงมาตั้งภูมิลำเนาในดินแดนบริเวณอีสานเหนือในปัจจุบันในสมัยรัตนโกสินทร์ และยังมีชนกลุ่มน้อยบางส่วนอาศัยอยู่ทั่วไป ได้แก่ ผู้ไท แสก อ้อ โส้ โย้อ

#### ชนบทรวมเนื้อมประเพณี

ชาวอีสานยึดมั่นชนบทรวมเนื้อมประเพณีดั้งเดิม ความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ มีความสัมพันธ์กันที่พี่น้อง มีวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาเป็นของตัวเองอย่างเด่นชัด ซึ่งแสดงถึงลักษณะและวิถีชีวิตโดยพร้อมมูล ชาวอีสานใช้ศาสนาและพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นหลักปฏิบัติยึดถือใน

การดำเนินชีวิต ประเพณีเก่าแก่ที่ถือปฏิบัติกันมานานนับสองร้อยปี คือ

### ฮีตสิบสอง

ฮีต หมายถึง จารีตประเพณี เนื่องจากชาวอีสานได้มีรกราก เป็นปึกแผ่นมานานจึงมีจารีตประเพณีอันเป็นหลักของชาวอีสาน ฮีตสิบสองนั้นเป็นกิจกรรมที่สังคมจะต้องประกอบในรอบสิบสองเดือน ได้แก่

1 เดือนอ้ายบุญเข้ากรรม เป็นเดือนที่พระสงฆ์เข้ากรรม(ปริวาสกรรม) เพื่อให้พระสงฆ์ผู้กระทำผิดได้สำราญภาพต่อหน้าคณะสงฆ์ เป็นการฝึกสำนึกถึงความบกพร่องของตน และมุ่งประพฤติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยต่อไป ทางด้านฆราวาส ก็จะมีการทำบุญเลี้ยงผีต่าง ๆ

2 เดือนขี้ทำบุญคุณข้าว นิมนต์พระสวดมนต์เย็น เพื่อเป็นมงคลแก่ข้าวเปลือก เมื่อพระฉันเข้าแล้วจะทำพิธีสู่ขวัญข้าว นอกจากนี้ชาวบ้านจะเตรียมเก็บสะสมไว้หุงคัมที่บ้าน

3 เดือนสามบุญข้าวจี และทำบุญมาฆบูชา การทำบุญข้าวจีจะเริ่มตอนเช้า โดยใช้ข้าวเหนียวปั้นหุ้มหน้าอสนำไปปิ้งแล้วชุบด้วยไข่เมื่อสุกแล้วนำไปถวายพระ

4 เดือนสี่ทำบุญพระเวส มีการเทศน์มหาชาติ

5 เดือนห้าตรุษสงกรานต์หรือการทำบุญสร้างน้ำ มีการรดน้ำให้พระพุทธรูป พระสงฆ์ ผู้ใหญ่ การทำบุญมีการถวายทาน การทำบุญสร้างน้ำ กำหนดเอาวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 บางที่เรียกว่า บุญเดือน 5 ถือเป็นเดือนสำคัญ เพราะเป็นเดือนเริ่มต้นปีใหม่

6 เดือนหกทำบุญบั้งไฟและบุญวันวิสาขบูชา การทำบุญบั้งไฟ เพื่อขอฝนและมีงานบวชนาคพร้อมกันด้วย การทำบุญบั้งไฟถือเป็นงานสำคัญก่อนจะลงมือทำนา หมู่บ้านใกล้เคียงจะทำบั้งไฟมาแข่งขันกัน เจ้าภาพจะจัดอาหารเหล้ายาโคขมิ้นคืดมูลค่า เมื่อถึงเวลาจะแห่บั้งไฟและแข่งออกไป ณ ที่จุด ส่วนการทำบุญวิสาขบูชากลางวันมีการเทศน์ กลางคืนมีการเวียนเทียนเหมือนกับภาคอื่น ๆ

7 เดือนเจ็ดทำบุญข้าวส๊ะ หรือบุญบูชาบรรพบุรุษ มีการเซ่นหลักเมือง หลักบ้าน ปู่ตา ผีเมือง ผีตาแฮก เป็นการทำบุญเพื่อระลึกถึงผู้มีพระคุณ

8 เดือนแปดทำบุญเข้าพรรษา เป็นประเพณีทางพุทธศาสนาโดยตรง จึงคล้ายกับทางภาคอื่นๆของประเทศ เช่น มีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารถวายเพลแก่

พระสงฆ์ มีการฟังธรรมเทศนาคอนบ่าย ชาวบ้านหล่อเทียนใหญ่ถวายเป็นพุทธบูชาและจะเก็บไว้ตลอดพรรษา

9 เดือนเก้าทำบุญข้าวประดับดินเป็นการทำบุญเพื่ออุทิศแก่ญาติผู้ล่วงลับ โดยจัดอาหาร หมาก พลู เหล้า บุหรี่ และนำไปวางใต้ต้นไม้ หรือที่ใดที่หนึ่งพร้อมทั้งเชิญวิญญาณของญาติมิตรที่ล่วงลับไปมารับเอาอาหาร ต่อมาใช้วิชิษยาคน้ำ (กรวดน้ำ) แทน

10 เดือนสิบทำบุญข้าวสาก(สลากภัต) ตรงกับวันเพ็ญเดือนสิบ หรือเรียกว่าบุญเดือนสิบ ผู้ถวายจะเขียนชื่อของคนลงในภาชนะที่ใส่ของท่านและเขียนชื่อลงในบาตร ภัทขุสามเณรรูปใดจับได้สลากของใคร ผู้นั้นจะเข้าไปถวายของ เมื่อพระฉันเสร็จก็มีการฟังเทศน์ การทำบุญเดือนสิบนี้เป็นกรทำอุทิศให้แก่ผู้ตายเช่นเดียวกัน

11 เดือนสิบเอ็ด ทำบุญออกพรรษา ในวันขึ้น 15 ค่ำ พระสงฆ์จะแสดงอาบัติ ทำการปรวาวนา คือ การเปิดโอกาสให้ว่ากล่าวตักเตือนกันได้ ต่อมาเจ้าอาวาสหรือพระผู้ใหญ่จะให้โอวาทเตือนพระสงฆ์ ให้ปฏิบัติตัวอย่างผู้ทรงศีล เป็นอันเสร็จพิธี พอคกลางคืนก็มีการจุดประทักษิ โคมไฟ นำไปแขวนไว้ตามต้นไม้ในวัดหรือตามริมรั้ววัด

12 เดือนสิบสองทำบุญกฐิน การทำบุญกฐิน เริ่มตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือน 12 จนถึงวันเพ็ญเดือน 12 เรียกว่าบุญเดือน 12 สำหรับประชาชนที่อยู่ริมแม่น้ำจะมีการนำเรือมาแข่งกัน (ช่วงฮือ) เพื่อระลึกถึงอุสุภยานาค (ไพฑูรย์ มุกข์ผล, 2521)

#### การละเล่นพื้นเมือง

นอกจากจะประกอบพิธีกรรมตามประเพณีแล้ว ชาวบ้านจะมีการละเล่นพื้นเมือง ซึ่งการละเล่นของชาวอีสานเหนือนั้นมีหลายประเภท เช่น

1 การกีฬา เป็นการละเล่น ที่ให้ประโยชน์ในด้านการฝึกพลานามัยให้เข้มแข็ง การกีฬาที่จัดเป็นการละเล่นพื้นเมืองนั้น มีทั้งการละเล่นที่เล่นเป็นประจำและเล่นในโอกาสพิเศษ เช่น ครุข สงกรานต์ งานบุญ งานศพ การกีฬาที่เล่นในงานครุขและสงกรานต์ ได้แก่ การดึงหนังสะบ้า การเลี้ยงกลอง การกีฬาที่นิยมเล่นในงานศพ จะเป็นกีฬาในร่มที่นิยมเล่นเป็นเพื่อนเจ้าภาพเวลาอยู่เฝ้าศพได้แก่ พุคตากินไก่ เสือกินหมู การเล่นคล้องช้าง เป็นต้น

2 การคนตรี เป็นการนำวัสดุที่มีตามธรรมชาติในท้องถิ่นมาทำเป็นเครื่องดนตรีแบบง่าย ๆ เช่น การเป่าใบไม้ เป่าปี่ ที่ทำจากคอกฟางเป่า ใบตาล หรือไม้ไผ่ลำเล็ก ๆ ซึ่งในสมัยต่อมาได้คิดแปลงเครื่องดนตรีธรรมชาติให้มีลักษณะถาวร และใช้ประโยชน์ได้ชัดขึ้น เช่น แคน โปงกลาง

3 การฟ้อนรำ ศิลปะการฟ้อนรำแบบชาวบ้านเป็นศิลปะที่เกิดจากการเลียนท่าทางทำงานในชีวิตประจำวัน ท่วงท่าในการรำจะเป็นท่าที่เรียบง่ายไม่ซับซ้อนแต่มีความกระฉับการเงมมีชีวิตชีวา ศิลปะการรำรำของชาวบ้านนอกจากจะเกิดจากการเลียนท่าทำงานแล้ว ยังเกิดจากการเลียนท่าสัตว์เช่น ระบายตักแตน (กระโอบคิงคอง) เป็นระบำเลียนท่าตักแตนผิวเมือหยอกล้อกันเวลาเล่นต้องแต่งตัวให้คล้ายตักแตน คือนุ่งเสื้อผ้าสีเขียว และสวมปีก

#### เพลงพื้นเมือง

เพลงพื้นเมืองอีสาน เป็นวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นมาเพื่อรับใช้ชีวิตทั้งยามสุข และทุกข์ของชาวอีสาน ธรรมชาติของชาวอีสานเป็นผู้ที่รักความสนุกสนาน ชอบร้องรำทำเพลง แม้ในยามที่ป่วยไข้หรือทุกข์ใจชาวอีสานก็ใช้เพลงพื้นเมืองเป็นสิ่งปลอบประโลมใจ เช่น หมอลำ เป็นต้น

#### พะหษา

ชาวอีสานมีสำนวนโวหารในการพูด ที่เป็นเอกลักษณ์อยู่แบบหนึ่งเรียกกันทั่วไปว่า พะหษา ซึ่งมาจากคำว่า ปรัชญา หรือปัญญา ลักษณะสำนวนพูดแบบนี้มีลักษณะเด่นอยู่ 2 ประการ คือ

1 เป็นคำพูดหลักแหลมได้สาระแสดงให้เห็นถึงสติปัญญาของผู้พูด เช่น สิบตำลึง อยู่ปากฟ้าอย่าฟ้าว่าอวคเหงา สองสลึงมามีให้ฮีบกำมาเมียน ซึ่งตรงกับภาษิตภาคกลางว่า สิบเบี้ยกล้มมือคว่ำ

2 เป็นคำพูดที่ใช้ภาษาได้ไพเราะ มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ เช่น เชื้อชาติจ้อง คั่นก่องก็ฮีบ ชาติคาหลุบหลุบลงคือจอง ยามเมื่อชาติฮั้นขวางคือฮอนก็ฮีบล่อง คาคสิลัม

หมุ่หน้ากะบั้ง ฆะหยาบทนี้เป็นการเปรียบเทียบชะตาคมนุษย์เวลาตกค้ำก็เหมือนร่มที่ไม่กาง เวลาชะตาคนี้ก็เหมือนชอนล่อนน้ำ

ปรีศนาคำทาย (ความทวยอ้อสาน)

ปรีศนาคำทาย เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่สนุกสนาน และส่งเสริมการใช้ความคิดสร้างสรรค์ปัญญา เป็นที่นิยมเล่นของเด็กหรือแม้แต่ผู้ใหญ่เอง เพื่อฝึกสมองให้รู้จักคิด และเพื่อสอนให้เด็ก ได้รู้จักจรรยาบรรณชาติที่อยู่รอบตัวว่า อะไรคืออะไร การละเล่นแบบนี้ จึงเป็นการให้ความรู้ทางธรรมชาติศึกษาแก่เด็ก โดยใช่วิธีการเล่นเป็นเรีอน

ปรีศนาคำทายมีหลายระดับตั้งแต่ง่ายไปหายาก ปรีศนาที่ยากคือปรีศนาธรรม ใช้สอนธรรมะสำหรับเด็กโต ปรีศนาคำทายสำหรับเด็กเล็กจะเป็นปัญหาง่าย ๆ วิธีสร้างปัญหาผู้ใหญ่จะสร้างจากลักษณะธรรมชาติ

ลักษณะของปรีศนาคำทายจะขึ้นต้นคำถามหรือลงท้ายคำถาม ว่า แม่นหยัง หรือ แม่นหยังเอ่ย เช่น

คนสามร้อยฆ่าเด็กน้อยบ่ตาย	แม่นหยัง	ค่าเฉลย	เงา
แม่นหยังเอ่ย	ตัดกกบ่ตาย	ตัดปลายบ่เหี่ยว	ค่าเฉลย
แม่นหยังเอ่ย	บาดไปท้อไธนา	บาดมาท้อก้อนเส้า	ค่าเฉลย
แม่นหยังเอ่ย	ไปกะลิม	มากะลิม	ค่าเฉลย

ศูนย์วิทยทรัพยากร  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย